

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองไผ่อย่าง-สะพานหันนั้น ได้เลือกใช้แนวคิดและทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์และจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ในการเปิดสู่ความเข้าใจในชีวิตมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลก และเพื่อนำสู่ความหมายของการอาศัยอยู่จากการคลี่ปรากฏการณ์และสถานการณ์อันหลากหลายของชีวิต ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์เป็นปรัชญาสายมนุษยนิยมที่มุ่งเน้นการทำความเข้าใจชีวิตมนุษย์ จะนำผู้วิจัยสู่ความเข้าใจในเรื่องราวทั้งที่ปรากฏอยู่และรอยการปรากฏ และจิตวิทยาสถาปัตยกรรมจะนำผู้วิจัยให้เข้าใจในชีวิตมนุษย์และโลกที่เขาอาศัยอยู่โดยการทำความเข้าใจ “จิตใจ” ของผู้อยู่อาศัย ร่วมกับภารกิจของผู้วิจัยที่จะก้าวเข้าสู่ถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ เพื่อค้นหาความหมายของถิ่นที่รอยการปรากฏอยู่จากประวัติศาสตร์ของย่านและเรื่องราวชีวิตผู้คนที่ยึดกำเนิด คำรองอยู่ อาศัยอยู่บนย่าน นับตั้งแต่ผู้คนได้ลงหลักปักฐานสร้างบ้านเรือนของเขา สะสม สั่งสมต่อเนื่องมายังชนรุ่นหลังพร้อมทั้งเรื่องราวทั้งประวัติศาสตร์ย่าน ประวัติศาสตร์ครอบครัว และประวัติศาสตร์จิตใจ ให้ผู้คนได้สัมผัสผ่านรูป รส กลิ่น เสียง ในกาละต่างๆ ในเทศะต่างๆ เรื่องราวความหมายของถิ่นที่เกิดขึ้นจึงเกิดจากการเดินเข้าสู่ “ทางแห่งชีวิต”¹ เพื่อเปิดสู่ทางต่างๆที่เกิดขึ้นที่ผู้คนได้สะสมเรื่องราวแห่งชีวิต ได้สะสมสิ่งของต่างๆเข้ามาเป็นของตัวมากมายตลอดเส้นทางนั้น

โดยการเดินเข้าสู่ “ทางแห่งชีวิต” นี้ จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจรูปแบบของสังคมที่อาศัยอยู่บน “ทางแห่งชีวิต” นั้น ในทางจิตวิทยา ได้แบ่งรูปแบบของสังคมเป็น 2 รูปแบบใหญ่ที่แบบแผนและวิถีทางที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน อันได้แก่ สังคมมาตุลัทธิ (matriarchal society) ซึ่งถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นก่อนในซีกโลกตะวันออก และสังคมปิตุลัทธิ (patriarchal society) ซึ่งถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นภายหลังในซีกโลกตะวันตก² อย่างไรก็ตามแม้ในโลกที่เราอาศัยอยู่จะไม่ได้ปรากฏรูปแบบสังคมใดสังคมหนึ่งอย่างชัดเจน แต่ด้วยในถิ่นฐานย่านอาศัย ประกอบด้วย “ทางแห่งชีวิต” อันหลากหลาย บ้างก็มีรูปแบบสังคมมาตุลัทธิโดดเด่น และบ้างก็เป็นไปในทางตรงกันข้ามที่รูปแบบสังคมปิตุลัทธิโดดเด่น และเรื่องราวหลากหลายบน “ทางแห่งชีวิต” นี้จะสะท้อนภาพของรูปแบบทางสังคมนี้ ที่ทำให้ผู้ที่เดินสู่ทางได้เห็นภาพที่นำสู่เรื่องราวของความหมายของถิ่นที่จะเกิดขึ้น

เมื่อการอยู่อาศัย (dwelling) ของผู้คนบนถิ่นฐานย่านอาศัย เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์และโลกที่อยู่มาก่อนเขา มนุษย์อาศัยอยู่ สะสมและสั่งสมเรื่องราวมากมายหลากหลายบน “ทางแห่งชีวิต” และทางเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นรูปแบบของสังคมปรากฏเป็นเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นขึ้น โดยในทางนี้ ทางใดที่ปรากฏรูปแบบสังคมมาตุลัทธิเด่นชัด ถือเป็นทางที่แสดงถึงการอยู่อาศัยด้วยวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกันแบบแม่ ที่เป็นสังคมที่ดำรงอยู่มาก่อน ในขณะที่ทางใดที่ปรากฏรูปแบบสังคมปิตุลัทธิเด่นชัด จึงเป็นทางที่เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายหลัง

การวิจัยนี้ มุ่งเน้นการเปิดสู่ความเข้าใจในเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่น โดยมีมุมมองของสังคมมาตุลัทธิที่เป็นสังคมที่ดำรงอยู่กับการสร้างถิ่นฐานย่านอาศัย เป็นสังคมที่สร้างเรื่องราวประวัติศาสตร์ย่าน ประวัติศาสตร์ครอบครัว และประวัติศาสตร์จิตใจ โดย “ความหมายแห่งมาตุลัทธิ” จะพื้นฐานแห่งความเข้าใจในความหมายของ “การอยู่อาศัย” และนำสู่องค์ประกอบทางกายภาพของย่าน

¹ สรุปลงมาจาก ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า (๖).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

3 องค์ประกอบหลัก คือ “ศูนย์กลางของชีวิต” “ทางแห่งชีวิต” และ “ย่านแห่งชีวิต” ท้ายสุดจึงวิเคราะห์ผ่านกรอบความคิดและทฤษฎี “เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่น” ในวิชาปรากฏการณ์ศาสตร์ร่วมกับแนวคิดเรื่อง “ความปรารถนาของมนุษย์” ในวิชาจิตวิทยาสถาปัตยกรรม เป็นประเด็นหลักในการวิจัยครั้งนี้

2.1 ความหมายแห่งมาตุลัษณะและปิตุลัษณะ³

เมื่อมนุษย์ตั้งถิ่นฐานลงบนผืนแผ่นดินไม่ว่าแห่งใด มนุษย์เริ่มที่สร้างความสัมพันธ์กับผืนแผ่นดินนั้นที่แห่งนั้นจึงเป็นดังสถานที่รองรับชีวิต จากองค์กรชีวิตย่อยที่หมายถึงมนุษย์รวมกลุ่มกันเป็นครอบครัว เกิดเป็นองค์กรชีวิตใหญ่ขึ้น เป็นชุมชน และเกิดเป็นสังคมขึ้น การอยู่อาศัยเป็นสังคมของมนุษย์จึงถือพื้นฐานของความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ประการหนึ่ง เพราะมนุษย์จะมีชีวิตภายใต้สถานการณ์เฉพาะที่กำหนดให้กับเขา โดยสังคมที่เขาเกิดมาสู่ โดยสังคมที่มีมาอยู่ก่อน ที่มีระบบและรูปแบบที่หล่อหลอมผ่านกาลเวลาให้มนุษย์ได้อาศัยวิถีและวิธีแห่งสังคมแต่ละสังคมได้ก้าวเดินและสืบต่อ เพื่อให้มนุษย์ได้มีรากฐานอันมั่นคงแห่งชีวิต ซึ่งถือเป็นการต้องการพื้นฐานทางจิตใจของมนุษย์ที่สำคัญ

ในทางจิตวิทยา ได้แบ่งลักษณะสังคมมนุษย์ออกเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ สังคมมาตุลัษณะ หรือสังคมแบบแม่ และสังคมปิตุลัษณะหรือสังคมแบบพ่อ

สังคมมาตุลัษณะ หรือสังคมแบบแม่ เป็นสังคมที่มามาก่อนสังคมแบบพ่อ ผู้คนในสังคมแบบแม่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ผูกพันกับแม่กับสายเลือด ถิ่นที่ดำรงอยู่ด้วยสังคมแบบแม่จะรู้สึกถึงความผูกพันแน่น ถิ่นแห่งนั้นเป็นดังบ้านเกิด ลักษณะของสังคมแบบนี้ คือ ชีวิต อิสระ และความเสมอภาค บุคคลผู้อยู่อาศัยในถิ่นแห่งสังคมเช่นนี้ จะสัมพันธ์กับถิ่นดังลูกของแม่ ลูกของธรรมชาติ ซึ่งทุกคนมีความเท่าเทียมกัน และสิ่งสำคัญที่สุดคือ คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ และคุณค่าของชีวิต

สังคมปิตุลัษณะ หรือสังคมแบบพ่อ เกิดตามกับการพัฒนามนุษยภาวะของมนุษย์ ผู้คนในสังคมจะมีความสัมพันธ์กันเช่นลักษณะที่สัมพันธ์กับพ่อ พ่อผู้สอนลูกให้ทำภารกิจในโลก ให้สร้างสรรค์โลก รวมไปถึงการสอนให้ลูกรู้จักอำนาจของมนุษย์ ลักษณะของสังคมแบบนี้ จึงยึดหลักการของหน้าที่ การกระทำเพื่อสร้างสรรค์ และการสร้างผลผลิต “มนุษย์ทำ” ขึ้นมาทดแทนธรรมชาติ

ถิ่นฐานที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ยาวนานมักจะปรากฏรูปแบบของการดำรงชีวิตร่วมกันของสังคมแบบแม่ เช่นดินแดนไซน่าทาวน์เขาวราช-สำเพ็ง ถือเป็นดินแดนที่มีการสั่งสม สะสม สืบสาน วิถีและวิถีในการครองชีวิตจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นดินแดนแห่งตำนานและเป็นย่านแห่งชีวิตที่ถือเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงการอยู่อาศัยและการอยู่ร่วมเป็นสังคมที่มีเอกลักษณ์และความหมายของการอยู่อาศัยปรากฏอยู่ในทุกวิถีที่ที่ได้มีโอกาสไปก้าวเข้าไปสัมผัส ปรากฏแห่งมาตุลัษณะจึงมักเกิดพร้อมกับถิ่นที่ได้รับการเติมเต็มของความหมายของการอาศัยอยู่จากผู้คนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เกิดเป็น “วัฒนธรรม” ที่ส่งต่อสิ่งดีงามของชีวิตให้ปรากฏแก่คนรุ่นหลัง

ลักษณะที่ปรากฏชัดในสังคมมาตุลัษณะ ที่ถือเป็นสังคมที่จะสามารถทำให้เกิดเอกลักษณ์และความหมายของถิ่นในย่านที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ยาวนาน มาตุลัษณะนี้จะปรากฏฉายบนองค์ประกอบทางกายภาพ องค์ประกอบทางกิจกรรม และองค์ประกอบทางความหมาย ซึ่งเป็น 3 องค์ประกอบหลักที่นำสู่การเกิดเอกลักษณ์ของถิ่น⁴ ดังนี้

³ สรุปลงมาจาก ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า ๑๔๖.

⁴ “The components of the Identity of places” (Camus, 1955) cited in Relph, Erdene, Gehan , Place and placelessness (London: Pion, 1986), pp. 46-49.

(1) **มาตุลักษณะทางกายภาพ** ปรากฏให้เห็นในการอยู่อาศัยที่ดำรงอยู่บนกายภาพที่เข้มข้น ซับซ้อน (living with intensity) รูปแบบของการใช้พื้นที่สำหรับการดำรงชีวิต อยู่บนพื้นฐานของความพอเพียง พอดี ไม่ฟุ้งเฟ้อ เป็นไปความครรลองแห่งธรรมชาติเกิดการสัมผัสใกล้ชิดระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

(2) **มาตุลักษณะทางกิจกรรม** ปรากฏให้เห็นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบใกล้ชิดสนิทสนม ผูกพัน แนบ+แน่น ลึก+ซึ้ง ดังความสัมพันธ์แม่ลูก การอยู่ร่วมกันเป็นดังครอบครัว ดูแลกันคั่งพี่น้อง พี่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน ร่วมทุกข์ ร่วมสุข มีมิตรต่อกัน สื่อสารสัมพันธ์กันด้วยวาจา ความเป็น+อยู่อย่างธรรมดา ดิดดิน เดินดิน ซ้ำ ใกล้ สัมผัสใกล้ เมืองเดินเท้า สัมผัสเมืองและผู้คนของเมือง เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

(3) **มาตุลักษณะทางความหมาย** ปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมสั่งสม คุณงามความดีที่สืบทอดถึงกันระหว่างบรรพบุรุษและคนรุ่นหลัง วัฒนธรรมเหล่านี้ช่วยให้เห็นถึงความคมคายในสุนทรียภาพ และอัจฉริยภาพ เหล่านี้ปรากฏให้เห็นได้ในประเพณี เทศกาล พิธีกรรม ที่มีคติความเชื่อ ความหมายที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์ มนุษย์สมดะอยู่ในคติของความไม่จริง อนิจจังแห่งชีวิตและสรรพสิ่ง และการเกิดของเทศกาล และพิธีกรรมก็เป็นดังฤดูกาลที่เกิดหมุนเวียนเป็นวัฏฏะ เหมือนไม่รู้จบ

นอกจากความหมายแห่งมาตุลักษณะผ่านกรอบมุมมองขององค์ประกอบของเอกลักษณ์ของถิ่นแล้ว ยังรวมถึงความหมายที่ปรากฏในระบบสืบระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (PMS: Primary Message System)⁵ ที่ถือเป็นระบบสื่อสารพื้นฐานที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยการศึกษา ลักษณะของวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรม ไม่ว่าจะในสังคมแบบแม่หรือแบบพ่อหรือแบบผสมก็ตาม ล้วนมีฐานให้พิจารณาจากฐานสืบระบบนี้ คือ

PMS	มาตุลักษณะ	ปิตุลักษณะ
(1) ระบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก (Interaction)	- มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเป็นอยู่และที่พักอาศัยของผู้คนอยู่อย่างอบอุ่น ปลอดภัย ดังลูกอยู่ในอ้อมอกแม่	- มนุษย์สัมพันธ์กับโลกใหม่ของเขาที่สร้างขึ้นมา มนุษย์สร้างบ้านแบ่งเมือง โดยไม่เห็นว่าเป็นธรรมชาติคือแม่อีกต่อไป
(2) ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (Association)	- มนุษย์สัมพันธ์กันในระบบโครงข่ายโยงใยของชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกัน เรียกขานกันอย่างสนิทสนม - สังคมวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนม (neamess) - วัฒนธรรมการใช้สอยพื้นที่ขนาดเล็ก (culture of small space) - ครอบครัวใหญ่ ครอบครัวขยาย	- มนุษย์สัมพันธ์กันแบบแยกส่วน ไม่สร้างปฏิสัมพันธ์ต่อกัน - สังคมอารยธรรม ความสัมพันธ์แบบถือตัว ความสัมพันธ์แบบทิ้งระยะห่าง สร้างความเป็นส่วนตัว (privacy) - ครอบครัวขนาดเล็ก ครอบครัวเดี่ยว

ตารางที่ 2-1 ตารางแสดงความหมายของมาตุลักษณะและปิตุลักษณะผ่านแนวคิดของระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ 10 ข้อ (PMS: Primary Message System)

⁵ ระบบสืบระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ 10 ประการ ในหนังสือ The Silent of Language (1959) โดย Edward Twitchell Hall (1914-A.D.) อ้างถึงในบทที่ ๖ "สถาปัตยกรรม ปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิต" ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า ๑๕๖.

PMS	มาตุลักษณะ	ปิตุลักษณะ
(3) ระบบการเลี้ยงชีพ (subsistence)	- การกินอยู่เลี้ยงชีพแบบพึ่งพาอาศัย - ร้านกลางซอย สภากาแฟ	- การกินอยู่เลี้ยงชีพแบบชิงดีชิงเด่น - ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่
(4) ระบบปฏิสัมพันธ์ของหญิงชาย (Bisexuality)	- สังคมนับถือกันในวัยวุฒิ คุณวุฒิ - สังคมคนสามวัย ค-ค-ค ให้ความสำคัญกับ "ค" ผู้เฒ่า และ "ค" เด็ก	- สังคมนับถือกันในชนชั้นและอำนาจ - สังคมให้ความสำคัญกับ "ค" คนมากที่สุด
(5) ระบบทะเลาะปฏิสัมพันธ์ (Territoriality)	- ระยะสัมพันธ์แบบกายสัมพันธ์ เดินเท้า เดินเมือง เดินทาง "เมืองคน" - เมืองคน สร้างความชำนาญสู่ สัมผัส โกลั สร้างปฏิสัมพันธ์ (sensory rich + collective activities) - การใช้พื้นที่เป็นแบบ polychromic space สร้างพื้นที่อเนกประสงค์ (multi-purpose)	- ระยะสัมพันธ์แบบไร้ขีดจำกัด เมืองรถ ทางรถ - เมืองรถ ถนนมาก่อน สัมผัสไกล สังคมแบบตาราง (grid system) - การใช้พื้นที่เป็นแบบ monochromic space แยกย่อยเป็นห้องๆ
(6) ระบบกาละปฏิสัมพันธ์ (Temporality)	- รูปแบบเวลาแบบ polychronic time เวลาเป็นแบบวัฏจักร หมุนเวียนกลับมาใหม่ เวลาเป็นองค์รวมกับชีวิต สร้างเทศกาลแห่งชีวิต	- รูปแบบเวลาแบบ monochronic time เกิดตารางเวลาและกำหนดการ เวลาเป็นเส้นตรง สอดคล้องกับคดีเรื่อง "พัฒนา"
(7) ระบบการเรียนรู้ (Learning)	- เรียนรู้แบบไม่จำกัด สอดคล้องกับเวลาแบบ polychronic time - วิถีคิดแบบอิงส่วนรวม สร้างความร่วมมือ สมานฉันท์	- เรียนรู้แบบมีกำหนดเวลา - วิถีคิดแบบเอาเข้าตัว สร้างการขยายตัว การแข่งขัน การปกครอง
(8) ระบบการเล่น (Play)	- ระบบการเล่นสร้างความสมานฉันท์ สามัคคี สร้างสรรค์	- ระบบการเล่นเพื่อชัยชนะ แข่งขัน
(9) ระบบการป้องกันตัว (Defense)	- มนุษย์ป้องกันตัวแบบคิดถึงส่วนรวม (togetherness) - สถาปัตยกรรมแบบเป็นมิตร เชื้อเชิญ สร้างปฏิสัมพันธ์	- มนุษย์ป้องกันตัวแบบคิดถึงตนเอง (oneness) - สถาปัตยกรรมแบบป้องกันตัว แบ่งแยก แบ่งเขาแบ่งเรา
(10) ระบบการใช้โลก (Exploitation)	- มนุษย์ใช้โลกแบบพอเพียง แบบอิงธรรมชาติ หมุนเวียนทรัพยากร ใช้โลกอย่างคุ้มค่า	- มนุษย์ใช้สอยแบบหมดสิ้น สิ้นเปลือง

ตารางที่ 2-1 ตารางแสดงความหมายของมาตุลักษณะและปิตุลักษณะผ่านแนวคิดของระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ 10 ข้อ (PMS: Primary Message System)

ด้วยความหมายของมาตุลักษณะและปิตุลักษณะนี้ จะถือเป็นกรอบความคิดในการเข้าใจภาพปรากฏต่างๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ระดับเล็กสุดของ "ศูนย์กลางของชีวิต" "ทางแห่งชีวิต" สู่ระดับ "ย่านแห่งชีวิต" เพื่อนำสู่การวิเคราะห์เอกลักษณ์และความหมายเรื่อง "ถิ่นแห่งชีวิต" ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการวิจัยนี้

2.2 ความหมายของ “การอยู่อาศัย”

การอาศัยอยู่ในความหมายที่ลึกซึ้ง จะหมายถึงข้อแม้พื้นฐานของความเป็นมนุษย์ของเรา ในเมื่อเราสามารถแสวงหาเอกลักษณ์แห่งตนได้ในสถานที่แห่งนี้ ที่ซึ่งเราได้มีโอกาสสัมผัสเสลา สารและวิถีแห่งชีวิตมนุษย์ลงบนพื้นโลก ได้ด้วยตัวของเราเอง ในทางนี้ เราอาศัยเนืองนิตย์แห่งสถานที่ *“คูดัง”* “สะพาน” ให้เราก้าวข้ามไปสู่โลก ในทางนี้เราจะพูดถึง การเข้าสู่ การอาศัยอยู่ใน SPACE ที่มีวิญญาน โดยการอยู่อย่างแนบแน่นและเข้มข้น เกิดเป็น PLACE เกิดเป็น “ถิ่นที่ฉันรัก”⁶

เมื่อเรื่องราวของชีวิตผู้คนได้เริ่มต้นขึ้นบนผืนแผ่นดิน ผู้คนลงหลักปักฐานสร้างที่อยู่อาศัย เมื่อนั้น ความหมายของการอยู่อาศัยได้ปรากฏขึ้น เป็นความสัมพันธ์อันแนบแน่นของชีวิตกับถิ่นฐานย่านอาศัยของเขา เป็นการสร้างความหมายระหว่างผู้อยู่อาศัยและโลกแวดล้อม เราจะสามารถค้นพบความหมายของตนเองสามารถบ่งบอกตัวตนที่แท้จริงจากการอยู่อาศัย การได้รับการยอมรับและเป็นส่วนหนึ่งของถิ่นฐานย่านอาศัยของตนนั้นจะเกิดขึ้นจากความหมายของการอยู่อาศัย ซึ่งประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลักที่มีกระบวนการเกิดขึ้นกลับไปมา (dialectic process) ได้แก่ ปรากฏแห่งชีวิตและวัตถุแห่งชีวิต (identification) ซึ่งจะสะท้อนความหมายของโลกแวดล้อมให้เห็นจากเรื่องราวและวิถีชีวิตที่เกิดขึ้น และ การระบุตำแหน่งของสถานที่รองรับชีวิต (orientation) ซึ่งจะเป็นปริมาตรที่รองรับการเกิดกิจกรรมที่นำสู่ความหมายของการอยู่อาศัยนั้น⁷

สถานที่รองรับชีวิต (existential space)⁸ ปรากฏขึ้นในถิ่นฐานย่านอาศัย จากองค์ประกอบ 3 อย่างที่มีความสัมพันธ์และสอดประสานกันในถิ่นฐานย่านอาศัย ได้แก่

1) “ศูนย์กลาง” หรือ “ท่า”⁹ (center) ซึ่งเป็นปฐมภูมิของสถานที่รองรับชีวิต มนุษย์จะอยู่อาศัยเริ่มแรกด้วยการสร้าง “ท่า” หรือศูนย์กลางแห่งชีวิตของเขา เป็นดั่งการปลูก “เมล็ดพันธุ์แห่งชีวิต” ลงบนผืนแผ่นดิน นับตั้งแต่เริ่มต้นใน “การตั้งถิ่นฐาน” (settlement) ของมนุษย์ มนุษย์จะสร้างสถานที่ที่จะปรากฏตัวตนของตนขึ้น รวมไปถึงกิจกรรมของชีวิต ซึ่งอาจปรากฏได้ในความหมายของ “จุดเชื่อม” หรือ “จุดตัด” (nodes) และ “จุดเด่น” หรือ “จุดอ้างอิง” (landmark)¹⁰

⁶ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า ๒๖.

⁷ สรุปความจาก Norberg-Schulz, Christian, *The concept of dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), pp. 13-25.

⁸ Existential Space คือ บริบททางกายภาพที่เกิดจากมิติทางจิตภาพที่มนุษย์พัฒนาและสั่งสมขึ้นจากภาพในใจ (schemata) และประสบการณ์จากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโลกแวดล้อมของเขา. ดูรายละเอียดใน Norberg-Schulz, Christian, *Existential, space & architecture* (New York: Praeger Publisher Inc., 1971), pp. 17-36.

⁹ คำว่า “สถานที่รองรับชีวิต” “ท่า” “ทาง” และ “ย่าน” นั้น เป็นคำภาษาไทยที่ใช้โดย ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *กำเนิดสถาปัตยกรรม* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า ๑๔๔-๑๔๖.

¹⁰ Nodes และ Landmark อยู่ในองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง 5 องค์ประกอบ ได้แก่ Path, Nodes, District, Edge และ Landmark. โดย Nodes คือ องค์ประกอบทางกายภาพที่อาจเกิดจากการตัดกันของทางหรือพื้นที่ใด ๆ ที่สร้างให้เกิดการรวมคนเข้าสู่ศูนย์กลาง และ Landmark คือ องค์ประกอบทางกายภาพที่เป็นจุดอ้างอิงในการรับรู้ หรือ จุดเด่น ถือเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ได้เช่นกัน ดู Lynch, Kevin, *The image of the city* (U.S.A.: The M.I.T. Press, 1973), pp.1-13.

2) “ทาง” (path) เมื่อปรากฏของการอยู่อาศัยเริ่มต้นขึ้น การ “ไปถึง” และการ “นำสู่” (the actions of arrival and departure) จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะสานเรื่องราวของชีวิตที่เริ่มต้นขึ้นเข้าด้วยกัน เป็นภาพปรากฏของทิศทาง (direction) การเคลื่อนสู่ (movement) ความต่อเนื่อง (continuity) และจุดหมาย (destination) ที่จะสะสมเรื่องราวของการอยู่อาศัยให้ปรากฏความหมายขึ้น

3) “ย่าน” (domain) เป็นลักษณะของการสอดประสานกันของ “ท่า” และ “ทาง” อาจกล่าวได้ว่า “ย่าน” เกิดขึ้นจากโครงสร้างหรือแบบแผนที่ “ท่า” และ “ทาง” ได้สร้างความหมายขึ้นจากการอยู่อาศัย และยังรวมถึงความหมายของพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากการสร้างภาพในใจ (schemata)¹¹ ขึ้นจากการสังสมประสบการณ์ระหว่างมนุษย์กับโลกแวดล้อม

2.3 ความหมายของ “ศูนย์กลางแห่งชีวิต” “ทางแห่งชีวิต” และ “ย่านแห่งชีวิต”

ดังความหมายของการอยู่อาศัย เมื่อมนุษย์ได้สร้างเรื่องราวแห่งชีวิตของเขาลงบนถิ่นฐานย่านอาศัย ให้ที่ว่างหรือสเปซเกิดเป็น “สถานที่รองรับชีวิต” ความผูกพันแนบแน่นระหว่างชีวิตและโลกแวดล้อมของเขา จึงเริ่มต้นขึ้น เมื่อ “ศูนย์กลาง” “ทาง” และ “ย่าน” ปรากฏความหมายขึ้นจากการอยู่อาศัยของเขา

2.3.1 “ศูนย์กลางแห่งชีวิต”

ในที่นี้ อาจหมายถึง ปฐมภูมิของการอยู่อาศัย อันหมายถึง “บ้าน” (home)

(1) บ้าน คือ ที่ที่ชีวิตประจำวันเกิดขึ้น

“ชีวิตประจำวันของเรา แสดงถึง การดำรงอยู่ของเราอย่างต่อเนื่อง คู่กันเคย และนั่นคือสิ่งที่เราจะค้นพบตัวตนของเราจากความคุ้นเคยนั้น”¹²

บ้านจะเป็นที่ที่เราจะอยู่อาศัย จากกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เราคุ้นเคย ด้วยเรื่องราวของชีวิตประจำวันเหล่านั้น จะเป็นดังการสลักเสลาเรื่องราวของชีวิตประจำวันลงบนบ้าน ด้วยความสม่ำเสมอ ความง่ายและเป็นธรรมชาติ ดังว่าชีวิตประจำวันเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของตัวตนของเขา ที่เขาสามารถสอดสานแทรกกายและจิตใจของเขาเข้าไปในบ้านด้วยความรักและสนิทสนม

(2) บ้าน คือ ที่ที่เกิดประวัติศาสตร์ครอบครัว ประวัติศาสตร์จิตใจ

“ทุก ๆ ส่วนของบ้านมีความหมายสัมผัสได้ มีประวัติศาสตร์ มีนามเฉพาะของมัน มีลมหายใจ เหมือนดังมีชีวิตพูดคุยกับเรา”¹³

¹¹ Schemata คือ ภาพในใจที่เกิดขึ้นในมิติทางจิตภาพ เกิดขึ้นจากประสบการณ์และความคุ้นเคยที่มีขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกแวดล้อมของเขา โดยมนุษย์แต่ละคนจะมี schemata หลากหลายได้ขึ้นอยู่กับความพอใจในการรับรู้สำหรับการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่หลากหลาย ดูรายละเอียดใน ดูรายละเอียดใน Norberg-Schulz, Christian, *Existential, space & architecture* (New York: Praeger Publisher Inc., 1971), pp. 9-12.

¹² Norberg-Schulz, Christian, *The concept of dwelling* (New Ycrk: Rizzoli International Publications, 1985), p. 89.

บ้าน เป็นดั่งบันทึกประวัติศาสตร์ของครอบครัว เมื่อบ้านหลังแรกของครอบครัวได้ปลูก+สร้างขึ้น เมื่อนั้นเรื่องราวของชีวิตก็ได้ถือกำเนิด สะสม สั่งสม และสืบต่อยังคนรุ่นหลัง ให้ได้มีโอกาสเล่าขาน ประวัติศาสตร์ของครอบครัวที่สร้างขึ้นมามีพร้อมกันกับบ้าน ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นไม่เพียงสลักเสลาเรื่องราว ลงบนบ้านเท่านั้น ประวัติศาสตร์จะเกิดขึ้นแก่จิต ก็เมื่อเรามีโอกาสได้สัมผัส รูป รส กลิ่น เสียง แห่งการอยู่อาศัยเพื่อบันทึกลงในจิตใจของผู้อยู่อาศัยด้วย

“ในบ้าน เรามบันทึกความทรงจำในใจของเราที่เกิดขึ้น เป็นดั่งภาพในใจแห่งประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกแวดล้อม สะท้อนสู่ความรู้สึกของเรา ตัวตนของเรา”¹⁴

ประวัติศาสตร์ของจิตใจ หรือความทรงจำ เป็นความรู้สึกของผู้อยู่อาศัยที่แสดงออกถึงตัวตนของเขา ความทรงจำจะสะท้อนสู่โลกที่เขาก้าวออกสู่ ความทรงจำสะสมและอาจเกิดขึ้นซ้ำใหม่ในโลกที่เขาสร้างขึ้นใหม่ คล้ายกับประวัติศาสตร์ของจิตใจที่เกิดขึ้นจากบ้านของเขาจะเป็นดั่งตัวตนที่เขาจะนำสู่โลกที่เขาจะเติบโตขึ้น

(3) บ้าน คือ ที่ที่สร้างเอกลักษณ์แห่งตัวตน

“หากเรารู้สึกถึงความผูกพันกับดินได้อย่างแท้จริง ถ้าดินนั้นมีความหมายว่า “บ้าน” ความผูกพันนั้น จะสร้างความหมายอันลึกซึ้งซึ่งจนไม่สามารถแยกออกจากตัวเราได้ เป็นดั่งพื้นฐานของการดำรงอยู่ ไม่ใช่เป็นเพียงที่ที่เกิดกิจกรรมของชีวิต แต่เป็นมากกว่าด้วย “บ้าน” นั้นมอบความปลอดภัยและสร้างเอกลักษณ์แห่งตัวตนให้กับบุคคลไปจนถึงสังคม”¹⁵

ในความหมายอันลึกซึ้งนั้น บ้านสร้างความผูกพันให้เกิดขึ้นจากประสบการณ์และความทรงจำแก่ผู้อยู่อาศัย ด้วยความหมายของบ้านของเขาจะสร้างความเป็นตัวตนของเขาขึ้นทีละน้อยเมื่อเขาอยู่อาศัยและเติบโตไปพร้อมกับบ้าน บ้านจึงมีใช่เพียงที่อยู่อาศัยในมิติทางกายภาพ ในความหมายของแต่ละบุคคล บ้านจึงไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเพราะบ้านได้ฝังความหมายอันลึกซึ้งและจะสร้างภาพในใจ จากเรื่องราวชีวิต ผ่านกาลเวลาแห่งการอยู่อาศัยในจิตสำนึกของผู้อยู่อาศัยนั้น

(4) บ้าน คือ จุดตั้งต้นและจุดคืนสู่

“ครั้นเมื่อฉันเกิดมาในโลก ในสถานที่ซึ่งครั้งหนึ่งฉันไม่เคยรู้จักมาก่อน ฉันได้เติบโตและเคลื่อนกายไปทั่ว ฉันเริ่มรู้จักรักมัน และเรียกมันว่า “บ้าน” ... คราใดที่ต้องจากไป ฉันได้แต่เฝ้าคร่ำครวญ “คิดถึงบ้าน””¹⁶

นอกจากบ้านจะมีความหมายในการเริ่มต้นชีวิตในมิติทางกายภาพแล้ว ในมิติทางจิตใจบ้านคือ

¹³ Bloomer, Kent C., Body, memory, and architecture (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1977), pp.50-51.

¹⁴ Ibid., pp. 49-50.

¹⁵ “Home places as profound centres of human existence” in Relph, Eedene, Gehan, Place and placelessness (London: Pion, 1986), pp.39-41.

¹⁶ ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, กำเนิดสถาปัตยกรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า ๓๘.

“จุดตั้งต้น” ก่อนก้าวออกสู่โลกภายนอก และเมื่อคราใดที่ภารกิจในโลกภายนอกแล้วเสร็จ บ้านก็จะเป็น “จุดคืนสู่” “ปลายทาง” (destination) ของชีวิตเพื่อหยุดพักและคุ้นเคยกับตัวตนของตนเอง เพื่อที่จะ “ตั้งต้นที่ศูนย์ใหม่ที่บ้าน”¹⁷ อีกครั้ง

(5) บ้าน คือ สร้างจากภายใน สร้างจากภายนอก

“บ้านถูกสร้างขึ้นทั้งจากภายในออกไป และจากภายนอกเข้ามา บ้านจะเป็นบ้านเมื่อการสร้างทั้งสองมีความสมดุลกัน...”¹⁸

ในความหมายนี้ หมายถึง เมื่อประตูบ้านเปิดออก โลกภายนอกบ้านและโลกภายในบ้านก็จะพบกัน ความสมดุลจะเกิดขึ้นจากการ “ปฏิสัมพันธ์” ระหว่างโลกภายในและโลกภายนอกนั้น โลกภายนอกที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกาลและเรื่องราวที่เคลื่อนผ่าน สร้างความหมายของการอยู่อาศัยกับโลกภายในที่เกิดจากชีวิตประจำวันและความคุ้นเคย เมื่อนั้น ตัวตนและความเป็นบุคคลในบ้านจะถูกสร้างขึ้น ตัวเราจะถูกสอดประสานเป็นหนึ่งเดียวกับบ้านที่ประตูที่กั้นระหว่างภายในและภายนอกเปิดออก

2.3.2 “ทางแห่งชีวิต”

(1) ทางแห่งชีวิต ค้นพบ พบปะ ปฏิสัมพันธ์

“ทางมีความหมายได้มากกว่าทาง ด้วยเพราะทางสร้างชีวิต ทางแห่งชีวิตทำให้เราพบปะผู้คน สิ่งของ บนทางนั้น ทางแห่งชีวิตจะสร้างความ “ตื่นใจ” และความ “แปลกใหม่” และทางนี้เองที่จะเอื้อให้เกิดเรื่องราวไม่รู้จบ”¹⁹

บน “ทางแห่งชีวิต” เรื่องราวหลากหลายเกิดขึ้น เป็นฉากและเวทีที่เปลี่ยนสลับกันไป ในกาลและเทศะต่างๆ การเกิดของเรื่องราวอาจนำสู่การ “ค้นพบ” ความหมายใหม่จากโลกภายนอก ผู้คนและวิถีชีวิตใหม่ “พบปะ” ชีวิตผู้คนหลากหลายทั้งคนคุ้นเคย และแขกผู้มาเยือน เกิด “ปฏิสัมพันธ์” บนทางสร้างเรื่องราวเล่าขานบอกต่อไม่รู้จบ

(2) ทางแห่งชีวิต นำสู่ จุดหมาย ปลายทาง

“ทางสร้างความหมายของการมาถึง ความปรากฏของการมาถึงเกิดขึ้นเมื่อถึงนั้นมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากที่อื่น”²⁰

เมื่อทางเกิดขึ้นจากความหมายของการนำสู่ จุดหมาย ปลายทาง เป็นการสอดประสาน เชื่อมโยง “ศูนย์กลางแห่งชีวิต” เข้าด้วยกัน เกิดเป็นโครงข่าย โครงสร้างของถิ่นฐานย่านอาศัย “การนำสู่” เป็นดั่งการ

¹⁷ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, กำเนิดสถาปัตยกรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า ๓๗.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

¹⁹ The life of the street is made up of *surprises and discoveries*, and the street itself therefore is an *environment of possibilities.* see in Norberg-Schulz, Christian, Architecture: Presence, language and place (Milan: Skira Editore, 2000), p.34.

²⁰ *Ibid.*, p. 35.

เข้าถึง การกลับสู่ และการทวนคืน สู่ “จุดหมาย” ซึ่งในทางแห่งชีวิตบางเส้นทางอาจมีจุดหมายในทางกายภาพ ในขณะที่ทางแห่งชีวิตบางเส้นทางอาจมีจุดหมายในทางจิตใจ

(3) ทางแห่งชีวิต ชีวิตข้างทางหลากหลาย

“อาคารบ้านเรือนและชีวิตข้างทางอันหลากหลาย ย่อมต้องให้ความหมายบางอย่างสู่ทางหน้าบ้านนั้น”²¹

เมื่อ “บ้าน” ซึ่งเป็น “ศูนย์กลางแห่งชีวิต” เรียงรายข้างทางหลากหลาย และเมื่อประตูบ้านออกสู่ทางบ้านก็จะมอบความหมายสู่ทาง เกิดเป็น ความหลากหลายที่ต่อเนื่อง (varied continuity) ความต่อเนื่องที่ซึ่งทางจะยังคงรักษาความเป็นตัวตนของบ้านแต่ละหลังไว้ ภาพของทางแห่งชีวิตจึงปรากฏอย่างไม่ซ้ำซาก ด้วยจังหวะของความหลากหลายที่ลงตัวทำให้ทางนั้นเป็นทางที่สร้างเรื่องราวอย่างไม่รู้เบื่อสานชีวิตบนทางที่หลากหลายให้เป็นหนึ่งเดียวกัน

นอกเหนือจากมิติทางความหมายและมิติทางจิตภาพที่จะเอื้อต่อภาพปรากฏของ “ทางแห่งชีวิต” แล้วนั้น ในมิติทางกายภาพของทางถือเป็นสิ่งสำคัญของการสร้างความหมายนั้นด้วย โดย Kevin Lynch²² ได้กล่าวถึงทางว่า ทางเป็นองค์ประกอบทางกายภาพอย่างแรกที่คนมักจะจดจำและเกิดภาพในใจ มีความทรงจำและประสบการณ์ร่วมด้วยการเคลื่อนผ่านทางนั้น นอกเหนือจากลักษณะทางกายภาพ ซึ่งมักพบองค์ประกอบที่เป็นช่องแคบ สำหรับคนหรือพาหนะเคลื่อนผ่าน ลักษณะทางกายภาพที่เป็นรูปธรรมนี้ ส่งผลขั้นแรกที่เป็นลักษณะของการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sensory perception) เมื่อทางส่งผลต่อการรับรู้ของคนแล้ว ก่อให้เกิดความทรงจำและประสบการณ์ร่วมกับทางนั้น ทางจึงไม่ใช่ช่องแคบเพื่อเคลื่อนผ่านเท่านั้น แต่ทางยังสร้างความหมายให้กับคนด้วย

โยงโยของทางที่เกิดในย่าน มักมีโครงสร้างของทาง (path structure) ที่คนในย่านจะเป็นผู้รู้จักและคุ้นเคย รวมทั้งลักษณะของทางที่แตกต่างกันตามแต่กิจกรรมที่เกิดขึ้นในทางแต่ละสายนั้น ย่อมส่งผลต่อภาพในใจของคนที่เคลื่อนผ่านทางอันเกิดจากความผูกพันและความคุ้นเคยต่อทางนั้นที่แตกต่างกัน ดังนั้น โยงโยทางจึงไม่ได้เกิดขึ้นมาเพียงแค่ลักษณะทางกายภาพอย่างเดียว ปัจจัยที่ส่งผลให้ระบบทางความหมายที่แตกต่างกันจึงเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นแนวคิดในการนำมาวิเคราะห์และศึกษาเอกลักษณ์และความหมายของทางในย่านนั้นๆ

(1) การใช้งานและลักษณะเฉพาะของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในทางนั้น

กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากผู้คนในเส้นทางได้ร่วมกันสร้างขึ้นมานั้น เป็นการผสมผสานกายภาพของทางนั้นเข้ากับวิถีชีวิตผู้คน ก่อให้เกิดเอกลักษณ์และความหมายของทางต่อผู้คนที่ม่ประสบการณ์ร่วมกับทางนั้น กิจกรรมบนเส้นทางจึงเป็นสิ่งสำคัญ ความแตกต่างของกิจกรรมบนเส้นทางที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งที่สร้างลักษณะของทางให้แตกต่างกัน เช่น เส้นทางที่มีร้านค้าขายของย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกับ เส้นทางที่เรียงรายด้วยบ้านพักอาศัย และในขณะเดียวกัน แม้ว่าจะเส้นทางที่เรียงรายไปด้วยร้านค้าขายของ แต่หากสินค้าในร้านขายของแตกต่างกัน โดยบางเส้นทางอาจจะมีสินค้าเฉพาะอย่างขายเพียงอย่างเดียว หรือบางเส้นทางอาจจะเต็มไปด้วยร้านค้าที่มีสินค้าหลากหลาย รายละเอียดของกิจกรรมเหล่านี้ย่อมส่งผลให้ลักษณะของทาง (path characteristics) เปลี่ยนและแตกต่างกัน ส่งผลต่อความทรงจำและการรับรู้ของคนที่เคลื่อนผ่านเข้าไปในเส้นทางนั้น

²¹ An individual building “must give something to the street.” Louis Kahn cited in *Ibid*, pp.147-148.

²² “Path” see in Lynch, Kevin, *The Image of the city* (U.S.A.: The M.I.T. Press, 1973), pp.49-62.

(2) รูปร่างและองค์ประกอบภายนอกจากสถาปัตยกรรมริมทาง

ลักษณะเฉพาะของรูปร่างภายนอกของอาคารที่อยู่ริมทาง และองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อการรับรู้ทางสายตา (visual perception) ต่อผู้พบเห็น ลักษณะของรูปด้านหน้าอาคารที่มีรูปแบบหรือการจัดองค์ประกอบที่แตกต่างกันออกไป ส่งผลต่อลักษณะเด่นหรือเอกลักษณ์ของทางที่แตกต่างกันไปด้วย แม้แต่เพียงองค์ประกอบขนาดเล็ก เช่น ประตู หน้าต่าง ระเบียง ที่หันหน้าเข้าสู่ทาง ที่มีลักษณะการประดับตกแต่ง (decorative ornaments) หรือประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นแตกต่างกันออกไป และนั่นหมายถึงความหมายของทางนั้นย่อมแตกต่างกันไปด้วย

(3) ความกว้างและความแคบของทาง

ขนาดความกว้างและความแคบของทาง ย่อมส่งผลต่อการเคลื่อนผ่านทางนั้น รวมถึงการยอมให้สิ่งใดเคลื่อนผ่านทางนั้นได้บ้าง หากทางนั้นกว้างเพียงพอ ย่อมทำให้พาหนะที่มีขนาดใหญ่มากกว่าร่างกายมนุษย์เคลื่อนผ่านได้ และนั่นย่อมส่งผลให้ความเร็วที่เคลื่อนผ่านทางนั้นแตกต่างกันไป การเคลื่อนผ่านสิ่งใดก็ตามย่อมส่งผลต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นริมทาง หากว่าทางนั้นมีมนุษย์เดินเท้าผ่านทางเป็นหลัก นั้นย่อมหมายถึงความเร็วที่จำกัดเพียงระดับหนึ่ง การมีความเร็วในการเคลื่อนผ่านทางที่จำกัด ย่อมส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นต่อกันระหว่างทาง รวมไปถึงปฏิสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมริมทางนั้นด้วย

ปัจจัยเหล่านี้ เป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์ระบบทาง เพราะแม้ว่าลักษณะทางกายภาพ (physical characteristics) จะเป็นลักษณะร่วมแบบเดียวกัน แต่หากเกิดกิจกรรมหรือการใช้สอยที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลต่อการรับรู้ ประสบการณ์ร่วม และความทรงจำของผู้อยู่อาศัยในระบบทางนั้น

3.3.3 “ย่านแห่งชีวิต”

ในมิติทางความหมายที่จะสร้างภาพปรากฏของย่านแห่งชีวิตนั้น เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์อันลึกซึ้งของการอยู่อาศัยของผู้คนในย่านกับกายภาพที่เป็นโลกแวดล้อมของเขา สำหรับคนนอกย่านแห่งชีวิตจะสร้างความแตกต่างของย่านหนึ่งกับอีกย่านหนึ่ง สร้างความ “ประทับใจ” เมื่อก้าวเข้าสู่ เมื่อเริ่มคุ้นเคยจากประสบการณ์แรกเริ่มสัมผัสก่อให้เกิดเป็นความทรงจำ จากคนนอกย่านเริ่มเป็นเสมือนคนในย่าน สร้างความหมายของย่านแห่งชีวิตให้ปรากฏในใจของผู้คนที่ละน้อย

(1) ย่านแห่งชีวิต สานโยงใยแห่งชีวิต

“คำว่า เข้าท่าเข้าทาง – “เข้าท่า” มีคำว่า “เข้าทาง” ตามมาเป็นสร้อยประดับด้วย เกิดเป็นสายของคำที่บ่งบอกว่าจากท่าแล้วเราจะต้องเลือกไปเข้าทางใดทางหนึ่ง ซึ่งจะไปสู่ “ที่โน้น” ได้ เป็นทางคนละสายที่มาจาก “ที่โน้น” แต่เส้นทางเส้นแรกเมื่อผ่านท่าแล้วเข้าสู่เส้นทางเส้นที่สอง ทำให้เปิดโอกาสให้ “ท่า” เชื่อมที่โน้น ที่นี้ กับที่โน้นเข้าด้วยกัน โดย “ทาง” ทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”²³

ย่านคือ ความหมายของการสานกันของ “ท่า” ซึ่งคือ “ศูนย์กลางของชีวิต” และ “ทาง” เข้าด้วยกัน ผู้คนที่อาศัยในย่านจะใช่ “ทาง” เป็นโยงใยในการเคลื่อนสู่ “ศูนย์กลาง” ของย่าน หลายทางหลายศูนย์กลาง เกิดเป็นภาพของโยงใยของทาง และภาพรวมของโยงใยของทางนี้เองที่เกิดเป็นความหมายของ “ย่านแห่งชีวิต” ที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในมิติทางกายภาพ และปรากฏเป็น “โยงใยแห่งชีวิต” ในมิติทางจิตภาพ

²³ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, กำเนิดสถาปัตยกรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า ๑๔๕.

(2) ย่านแห่งชีวิต รวมคนรวมใจสร้างชุมชน

“ย่านจะสร้างความรู้สึกของการรวมกัน เป็นที่พบปะกันของผู้คนจากการเดินทาง พื้นที่ที่เกิดการรวมกันนี้จะเหมือน “หัวใจ” ที่เกิดและรองรับเรื่องราวหลากหลายของชีวิตผู้คนทั้งหมดเวียนกันมาในย่านนั้น”²⁴

นอกจากความหมายของการสานกันของ “ศูนย์กลางของชีวิต” และ “ทางแห่งชีวิต” เข้าด้วยกันในมิติทางกายภาพแล้ว ในมิติทางกิจกรรมของผู้คนในย่านเองก็จะสร้างความหมายของย่านแห่งชีวิตด้วย เพราะย่านจะเกิดการขึ้นจากความรู้สึกของการ “นำสู่” และ “มาถึง” (arrival) ของทาง เมื่อผู้คนมาถึงที่ย่านนี้ เขาจะรู้สึกถึงคำว่า “ที่นี่ ฉันอยู่ที่นี้” (here-I-am feeling) โดยในความหมายนี้ จะปรากฏเด่นชัดในย่านย่อยที่มีพื้นที่ของย่านไม่ใหญ่นัก

(3) ย่านแห่งชีวิต สร้างความทรงจำและเอกลักษณ์

“ยิ่งคุณ ยิ่งเห็นบ้านเมืองละเอียดล่อ เห็นรายละเอียด เห็นเรื่องราวชีวิตที่ผู้คนดำรงอยู่ร่วมกันและประสบผ่าน คนเข้าถึงเมืองได้ด้วยใจ หากเมืองมีลักษณะบางอย่างจับ+ใจ”²⁵

“ย่านสร้างลักษณะเฉพาะให้เราจดจำ ถ้าเราเป็นคนแปลกหน้าของย่าน ก้าวแรกที่เราก้าวเข้าสู่ย่าน เอกลักษณ์ที่ปรากฏขึ้นจะเป็นสิ่งแรกที่เราจะต้อง “สะดุดตา-สะดุดใจ” และนี่เองที่จะเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความทรงจำและประสบการณ์แรกต่อเรา”²⁶

ย่านแห่งชีวิต ในความหมายที่สร้างประสบการณ์และความทรงจำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะเป็นสิ่งที่สร้างภาพในใจ (schemata) ให้ปรากฏในใจของผู้คน เพราะภาพในใจจะสร้างเอกลักษณ์ที่จะสร้างความแตกต่างของย่านหนึ่งกับย่านหนึ่งให้ปรากฏด้วยลักษณะเฉพาะ (character) ที่สามารถเป็นได้ทั้งองค์ประกอบทางกายภาพที่โดดเด่น หรือบรรยากาศ (atmosphere) ที่โดดเด่นแตกต่างกันไปในแต่ละย่าน และนอกจากความทรงจำและเอกลักษณ์จะสร้างความโดดเด่นที่แตกต่างนี้แล้ว ยังสร้างความหมายอันลึกซึ้งที่จะอยู่ในใจของผู้คน โดยเอกลักษณ์ของย่านนั้นจะเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของบุคคลอย่างแยกไม่ออก และยิ่งเชื่อมโยงและสานสัมพันธ์ให้กลุ่มบุคคลที่มีความทรงจำจากย่านเดียวกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชนเป็นย่านเดียวกัน

ย่านในความหมายของ Kevin Lynch²⁷ กล่าวถึงย่านในมิติทางกายภาพที่จะเอื้อต่อการสร้างความหมายในมิติทางจิตภาพว่า ทางเป็นองค์ประกอบของเมืองที่แสดงให้ผู้เข้าปรัรับรู้และสัมผัสเมืองหรือย่านนั้น สามารถรู้สึกได้ว่าตนอยู่ภายใน (go inside of) ย่านนั้นแล้ว รวมถึงสามารถบอกได้ว่าตนเองอยู่ที่ไหน และเกิดเป็นประสบการณ์และความทรงจำของย่านนั้นได้ องค์ประกอบอย่างแรกๆ ที่จะทำให้เกิดความรู้สึกของความเป็นย่านนั้นมักเกิดจากรูปแบบและลักษณะทางกายภาพ (physical characteristics)

²⁴ “encounter” see in Norberg-Schulz, Christian, Architecture: Presence, language and place (Milan: Skira Editore, 2000), p.36.

²⁵ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, เอกสารประกอบการสอนวิชา จิตวิทยาสถาปัตยกรรม (ส่วนที่ 2) (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 60.

²⁶ “character” see in Norberg-Schulz, Christian, Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture (London: Academy Editions, 1980), pp. 13-15.

²⁷ “District” see in Lynch, Kevin, The image of the city (U.S.A.: The M.I.T. Press, 1973), pp.66-72.

ซึ่งมักเป็นตัวกำหนดความเป็นย่านให้กับผู้ที่เข้าไป ลักษณะทางกายภาพ (physical characteristics) เหล่านี้มักจะเกิดขึ้นเป็นภาพรวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (the thematic unit)

ภาพรวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของย่านรวมถึงองค์ประกอบย่อยของย่านที่มีความเด่นในความต่อเนื่อง สามารถทำให้ผู้ที่เข้าไปในย่านนั้นรับรู้และจำได้ รวมทั้งเป็นสิ่งที่สร้างความแตกต่างกับเนื้อเมืองในส่วนที่เหลือ เป็นสิ่งที่สร้างความโดดเด่นให้กับพื้นที่ Lynch ยกตัวอย่างองค์ประกอบที่สามารถสร้างภาพรวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไว้ ได้แก่ ความต่อเนื่องของรูปด้านอาคาร (facade) ลักษณะของที่ว่าง (space) พื้นผิว (texture) ลักษณะของอาคาร (building type) กิจกรรมในย่าน (activity) กลุ่มผู้อยู่อาศัย (habitants) รวมไปถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ (topography)

จากตัวอย่างสิ่งที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดเป็นย่านนั้น ปัจจัยที่นำมาวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจของย่านในพื้นที่ย่านชุมชนคลองไผ่-สะพานหันนี้ จึงแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ๆ ได้แก่

(1) องค์ประกอบทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบเบื้องต้นในการสร้างความแตกต่างระหว่างย่าน รวมถึงยังเป็นองค์ประกอบที่สามารถรับรู้ด้วยสายตา ได้แก่

1.1) ความต่อเนื่องของรูปด้านของอาคาร (the continuity of facade) อาคารที่อยู่ริมทางส่งผลต่อการรับรู้ทางสายตาและประสบการณ์ในการรับรู้ ดังที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องทาง ในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์จะพบกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าที่สร้างภาพรวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับย่าน เพราะอาคารเหล่านี้นอกเหนือจากจะมีลักษณะโดดเด่นทางรูปแบบและยุคสมัยแล้ว ยังมีความผูกพันเข้ากับกิจกรรมของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่ด้วย

1.2) ลักษณะของที่ว่าง (space characteristics) ลักษณะของที่ว่างในแต่ละย่านสามารถสร้างลักษณะเฉพาะให้กับย่าน เพราะที่ว่างเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญที่ก่อให้เกิดกิจกรรมของผู้คนในย่านนั้น ที่ว่างที่แตกต่างกัน เช่น ที่ว่างที่มีลักษณะเป็นลานกว้าง (plaza) ในประเทศแถบทวีปยุโรป ทำให้เกิดการรวมกันของกลุ่มคน และมีกิจกรรมที่แตกต่างกับพื้นที่ที่เต็มไปด้วยตรอกหรือทางเดินแคบ

1.3) ลักษณะและชนิดของอาคาร (building type) ลักษณะและชนิดของอาคารเป็นองค์ประกอบสำคัญที่แบ่งให้ย่านหนึ่งแตกต่างกับอีกย่านหนึ่ง เพราะอาคารต่างชนิดกันทำให้เกิดกิจกรรมและวิถีชีวิตของผู้คนที่แตกต่างกัน

(2) องค์ประกอบทางกิจกรรม วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ นอกเหนือจากองค์ประกอบทางกายภาพแล้ว ลักษณะเด่นทางด้านกิจกรรม วิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของผู้คน ที่ถือเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความเป็นย่านให้แตกต่างกับย่านอื่น

2.1) กลุ่มผู้อยู่อาศัย (inhabitants) ในพื้นที่ของย่านใดย่านหนึ่งนั้น ส่วนใหญ่แล้วเมื่อมีการรวมกลุ่มกันของกลุ่มผู้อยู่อาศัย มักจะมีลักษณะร่วมของกลุ่มผู้อยู่อาศัยที่มีอยู่ร่วมกัน เช่น เชื้อชาติ ศาสนา การประกอบอาชีพ รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่กลุ่มคนเหล่านั้นมีและถือปฏิบัติร่วมกัน

2.2) กิจกรรมที่เกิดขึ้นในย่าน (use activity) เมื่อมีองค์ประกอบทางกายภาพรองรับกิจกรรมที่เกิดขึ้นจึงถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการรับรู้ความหมายของความเป็นย่าน ซึ่งย่อมสอดคล้องกับกลุ่มผู้อยู่อาศัยด้วยว่ามีลักษณะเช่นไร

2.4 เอกลักษณ์และความหมายเรื่อง “ถิ่น”

จากวิธีวิจัยที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ศึกษาและวิเคราะห์เพื่อหาเอกลักษณ์และความหมายของย่านที่เกิดขึ้นในงานวิจัยนี้ เกิดขึ้นจากการใช้แนวคิดในเรื่องถิ่น (place) และเรื่องเอกลักษณ์และความหมายของย่าน เป็นหัวใจสำคัญในการกำหนดวิธีวิจัย ซึ่งเรื่องถิ่น (place) เป็นแนวคิดเรื่องหนึ่งในวิชาปรากฏการณ์ศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกว่า การเกิดเป็นมนุษย์คือการอาศัยในโลกที่สร้างให้เรามีถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสม นั้นหมายถึง การเกิดเป็นมนุษย์คือการมีและการรู้ในถิ่นของตน²⁸

การดำรงอยู่ของสังคมใดสังคมหนึ่ง หรือย่านใดย่านหนึ่ง ไม่ว่าจะมีความหมายที่ตั้งอยู่แห่งใดก็ตาม การมีลักษณะเฉพาะ (character) หรือเอกลักษณ์ (identity) ของตนเองถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยทำให้สังคมของย่านหรือชุมชนนั้น ๆ ดำรงและแข็งแกร่งอยู่ได้ การดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของถิ่น (identity of place) นั้น เกิดจากการให้ความหมายต่อย่านจากผู้คนที่ใช้ชีวิตสัมพันธ์กับย่านนั้น ร่วมกับประวัติศาสตร์ในพื้นที่ที่ยังคงมีการดำรงชีวิตของผู้คนและการดำเนินกิจกรรมภายในพื้นที่ และสืบต่อกันจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งรุ่นแล้วรุ่นเล่า เกิดเป็นความหมายของถิ่น (meaning of place) ให้กับคนที่เกิดและเติบโตในย่านนั้นได้รับรู้รวมทั้งคนภายนอกที่เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย

ถิ่น (place)²⁹ ประกอบขึ้นด้วยลักษณะทางกายภาพที่สามารถสัมผัสรับรู้ได้ ทั้งด้วยองค์ประกอบทางธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำคลอง และองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ทาง ตรอก อาคารบ้านเรือน ลักษณะทางกายภาพของถิ่นจะเกิดความหมายก็ต่อเมื่อคนเข้าไปสัมผัส รับรู้ และดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับกายภาพเหล่านั้น การดำรงอยู่ร่วมจนเกิดเป็นความลึกซึ้งผูกพันแนบแน่น ทั้งผู้คนแต่ละคนและรวมกันเป็นสังคมของชุมชน คนในย่านจะรู้สึกถึงการมีสถานที่รองรับชีวิต (existential space) หรือ ถิ่น (place) ที่แสดงถึงการมีตัวตนของผู้อยู่อาศัย ที่ได้หยั่งรากฐานแห่งชีวิตของเขาลงบนพื้นที่ของถิ่นนั้น

ถิ่น จึงสัมพันธ์เริ่มแรกด้วยการที่มนุษย์เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์ได้สอดแทรกตนเข้าไปอาศัยอยู่กับโลกแวดล้อมของเขา ในการที่จะ “เข้าใจ” ถิ่นของมนุษย์จึงต้อง “เข้าใจ” ในประสบการณ์ที่มนุษย์ได้เริ่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานของตนเองบนโลกและก่อเกิดความหมาย (meaning) ของการอาศัยอยู่ขึ้นในพื้นที่ที่เกิดขึ้นเป็นถิ่น เหล่านี้เกิดขึ้นจากการสั่งสมและซ้อนทับกันของความหมายของพื้นที่รุ่นแล้วรุ่นเล่า ในขณะที่วัฒนธรรมและเวลาผ่านไป องค์ประกอบเก่าบางองค์ประกอบอาจหายไป พร้อมทั้งองค์ประกอบใหม่ที่อาจเพิ่มเติมเข้ามา การดำรงอยู่ของเอกลักษณ์ของถิ่นจึงถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ถิ่นนั้นยังคงความเป็นถิ่นของตนเองอยู่ได้ไม่สูญหายไปองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้พื้นที่เกิดเป็นสถานที่รองรับชีวิต หรือ ถิ่น ได้ นั้น ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 องค์ประกอบ³⁰ ได้แก่

²⁸ Relph Erdene, Gehan, Place and placelessness (London: Pion, 1976), p. 1.

²⁹ แนวความคิดเรื่องถิ่น (the concept of place) ได้แก่ 1) ถิ่นมีอาณาเขตกำหนดพื้นที่ได้ทั้งจากภายในและภายนอก 2) ถิ่นเกี่ยวข้องกับการผสานกันขององค์ประกอบทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม 3) แม้ว่าถิ่นจะมีความโดดเด่นเฉพาะตัว แต่ถิ่นย่อยก็มีโยงใยเป็นส่วนหนึ่งกับถิ่นใหญ่ 4) ถิ่นแต่ละถิ่นจำกัดวงเฉพาะในตัวเอง ขณะเดียวกันก็อยู่ในพื้นที่ที่ใหญ่กว่า 5) ถิ่นรองรับการเกิดใหม่และเปลี่ยนแปลง เมื่อเวลาเปลี่ยนองค์ประกอบใหม่เข้ามาแทนที่องค์ประกอบเก่าโดยยังรักษาความหมายของถิ่นไว้ 6) ถิ่นมีความหมาย ที่สร้างโดยความเชื่อของมนุษย์ โดย Lukermann (1964) อ้างถึงใน Relph Erdene Gehan., Place and placelessness (London: Pion, 1976), p.3.

³⁰ Norberg-Schutz, Christian, Existence, space and architecture (New York : Praeger Publisher Inc., 1971), p. 19.

1) **องค์ประกอบทางกายภาพ** ได้แก่ องค์ประกอบที่สามารถสัมผัสได้ ได้แก่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ (Geography) สถาปัตยกรรม อาคารบ้านเรือน โดยรวมถึงองค์ประกอบทางธรรมชาติ (Nature) องค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made)

2) **องค์ประกอบทางกิจกรรม** ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์ที่อาศัยและมีชีวิตอยู่ร่วมกับดินนั้น กระทำกิจกรรมลงบนพื้นที่และองค์ประกอบทางกายภาพของดินนั้น (Act upon the place) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากคนรุ่นรุ่นแล้วรุ่นเล่า บางกิจกรรมพัฒนาจนเกิดเป็น วัฒนธรรม (Culture) ดำรงอยู่และสืบทอดต่อกันมา และบางกิจกรรมอาจเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและบริบททางประวัติศาสตร์โดยรอบที่เปลี่ยนแปลงไป

3) **องค์ประกอบทางความหมาย** ได้แก่ ความหมายที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีมนุษย์กระทำกิจกรรมลงบนพื้นที่หรือดินนั้น การที่กิจกรรมใดหรือองค์ประกอบทางกายภาพใดจะดำรงอยู่ได้ ย่อมต้องเกิดจากการให้ความหมายของคนกับพื้นที่ เพราะดินจะไม่ได้มีเพียงความหมายในเชิงกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องผสมกับความหมายจากความเชื่อและศรัทธาของคนที่อยู่ร่วมกับพื้นที่นั้น

2.5 ความปรารถนาของมนุษย์³¹ ใน จิตวิทยาสถาปัตยกรรม

มนุษย์อยู่อาศัยในโลกแวดล้อมของเขาด้วยความปรารถนาที่ฝังลึกอยู่ในสภาวะอันแสนแปลกของการดำรงอยู่ โดยในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมที่เป็นโลกแวดล้อมของเขาจะเป็นมิติทางกายภาพที่จะส่งผลถึงมิติทางจิตวิทยาในการสมความปรารถนาของมนุษย์หรือไม่ เพื่อเป็นฐานในการวิเคราะห์เพื่อหาเอกลักษณ์และความหมายที่เกิดขึ้นต่อกันและผู้คน ดังนั้นจึงต้องเข้าใจในความปรารถนาของมนุษย์ที่สะท้อนสู่เรื่องราวของชีวิตใน “ศูนย์กลางของชีวิต” “ทางแห่งชีวิต” และ “ย่านแห่งชีวิต” ของเขา โดยภาพปรากฏเหล่านั้นสร้างความหมายให้กับมิติทางกายภาพผ่านกิจกรรมชีวิตโดยฐานแห่งความปรารถนาของมนุษย์ทั้ง 5 ประการ ได้แก่

(1) ความปรารถนาที่จะสัมพันธ์กับผู้อื่น (relatedness)

ความปรารถนาในรูปแบบนี้ ปรากฏให้เห็นในรูปของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ด้วยลึกๆ ในใจของมนุษย์กลัวต่อความโดดเดี่ยว และมีความปรารถนาที่จะสัมพันธ์กับผู้อื่น จับกลุ่มอยู่ด้วยกัน สร้างความสัมพันธ์ต่อกัน โดยในความสัมพันธ์อันดีนั้น จะปรากฏให้เห็นในรูปของความคิดในเรื่องภราดรภาพและมิตรภาพ ที่มาพร้อมกับโน้ตสนในเรื่อง ความรักในเพื่อนมนุษย์ ความรักในกลุ่มสังคมของตน และความรักในที่นี้ คือ ประสบการณ์ของการแบ่งปันและการมีสัมพันธ์ภาพ ซึ่งเอื้อให้เกิดการแสดงออกภายในของบุคคลเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว อันจะนำไปสู่การแสดงออกต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

ในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ความสัมพันธ์กับผู้อื่นในรูปแบบของความรัก ยังสะท้อนสู่สังคม ในภาพของความรักในย่านชุมชนที่มนุษย์อาศัยอยู่ ด้วยเพราะย่านชุมชนนั้นเป็นกายภาพที่เอื้อต่อการสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ด้วยกัน

(2) ความปรารถนาที่จะดำรงอยู่เหนือตนเอง/ผู้อื่น (transcendence)

ความปรารถนาในรูปแบบนี้ ปรากฏให้เห็นในทางที่มนุษย์ต้องการดำรงตนอยู่เหนือ “สัจตภาวะ” มนุษย์จะสร้างสรรค์สู่สภาวะความเป็นมนุษย์ โดยเห็นได้ในบทบาทของมนุษย์ในทางสร้างสรรค์ การสร้างบ้านแปงเมือง สร้างงาน สร้างชีวิต สู่โลกแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่

³¹ สรุปลงมาจาก “ความปรารถนาของมนุษย์” ใน ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า ๑๐๔-๑๑๗.

ในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ความปรารถนาที่จะดำรงตนอยู่เหนือผู้อื่น ปรากฏให้เห็นในความปรารถนาที่จะมีอำนาจสร้างและครอบครองสถานที่รองรับชีวิตของตน เพื่อสร้างความสมปรารถนาในการเป็นผู้อยู่เหนือกว่าพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่ และไม่ต้องการให้พื้นที่ใดมามีอิทธิพลเหนือกว่าการดำรงชีวิตอยู่ของตน

(3) ความปรารถนาที่จะหยั่งรากและใช้ชีวิตหรือสามารถกำหนดทิศทางของชีวิตในโลกนี้ได้

(rootedness)

ความปรารถนาในรูปแบบนี้สะท้อนให้เห็นถึงการมีมนุษยภาวะ ที่มนุษย์ก้าวเข้าสู่ดินแดนใหม่มนุษย์จะต้องการการหยั่งรากแห่งชีวิตของตน เพื่อที่จะตอบว่า เราเป็นใคร คือใคร และจะไปอยู่ที่ไหน ด้วยมนุษยชนต้องการอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ จึงยังอวรณ์ในความผูกพันดั้งเดิมของตัว (primary tie)

ในความหมายของกิน ความปรารถนาที่จะหยั่งรากแห่งชีวิต ยังปรากฏในประสบการณ์และความผูกพันอันลึกซึ้งของผู้คนกับถิ่นที่เขายู่อย่างแนบแน่นใกล้ชิด ความรู้สึกที่เขาได้หยั่งรากแห่งชีวิตลงที่ใด จะมีความหมายที่สำคัญอย่างมากต่อจิตวิญญาณของเขาและยากที่จะอธิบาย ด้วยเพราะบุคคลคนหนึ่งจะเกิดความหมายนี้ขึ้นได้ต้องด้วยการมีตัวตนอยู่จริงและสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับชีวิตของชุมชนในถิ่นของเขา ความรู้สึกนี้จะสร้างความสัมพันธ์ของความรู้สึกผูกพันในอดีตและการคาดหวังในอนาคต รวมกันเป็นความรู้สึกหนึ่งเดียวของความรู้สึกปลอดภัยและความมีตัวตนความรู้สึกว่า "ที่นี่คือของฉัน" ของเรา³²

ในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ความปรารถนาในรูปแบบนี้ ปรากฏให้เห็นในความผูกพันของมนุษย์กับโลกแวดล้อมของเขาที่เป็นดังสถานที่ที่เขาผูกพันและได้หยั่งรากแห่งชีวิตของตนไว้ จะเป็นดังสถานที่ที่เขา "กำเนิด" และ "เติบโต" มนุษย์จะเรียกสถานที่แห่งนี้ว่า บ้าน ในรูปแบบของสังคมแบบแม่เองก็จะปรากฏโลกแวดล้อมที่สร้างความหมายของการหยั่งรากของชีวิตของผู้คนในสังคม มนุษย์จะแสวงหาความปลอดภัยและแสวงหาตัวตนของเขาได้จากการฝังรากอยู่ในความเป็นแม่ ความเป็นธรรมชาติในสังคมแบบนี้

(4) ความปรารถนาที่จะมีตัวตน หรือมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว (sense of identity)

ความปรารถนาในรูปแบบนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการปรากฏพ้นจากความผูกพันแบบพื้นฐานที่มีกับธรรมชาติ มนุษย์สามารถเรียกตนเองได้ว่า "ฉัน" โดยในทางนี้ มนุษย์มีความปรารถนาที่จะแสวงหาตัวตนของตน มีความปรารถนาที่จะพูดว่า "ฉันคือฉัน" เมื่อประกอบกับความปรารถนาที่จะมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ที่จะหยั่งรากแห่งชีวิต และดำรงชีวิตอยู่เหนือผู้อื่น ความปรารถนาที่จะมีตัวตนก็ปรากฏขึ้น การสามารถอ้างอิงตนเองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของย่านหรือชุมชน เป็นพวกพ้องเดียวกัน เชื้อชาติ วัฒนธรรม ชนชั้นเดียวกัน สามารถทดแทนความปรารถนาที่จะมีตัวตนของบุคคลเฉพาะตัว

ในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ความปรารถนาในรูปแบบนี้สะท้อนให้เห็นในความสัมพันธ์ของเอกลักษณ์ของตัวตนและเอกลักษณ์โลกแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ โดยในความหมายนี้ เอกลักษณ์ของโลกแวดล้อม อันได้แก่ เอกลักษณ์ของย่านและชุมชนจะปรากฏขึ้นจากการสร้างความหมายของการอยู่อาศัยของมนุษย์ โดยหากมนุษย์ถือว่าย่านชุมชนใดเป็นสถานที่ที่เขาจะหยั่งรากแห่งชีวิตของตนแล้ว มนุษย์ก็จะปรารถนาที่จะสร้างเอกลักษณ์แห่งตัวตนของเขาลงบนกายภาพนั้น

³² สรุปความจาก "Rootedness and care for place" ใน Relph Erdene Gehan., Place and placelessness (London: Pion, 1976), pp. 37-39.

(5) ความปรารถนาที่จะมีกรอบอ้างอิงในชีวิตให้สามารถกำหนดจุดยืนของตนได้อย่างมั่นคง

(frame of orientation and devotion)

ความปรารถนาในรูปแบบนี้ ปรากฏในรูปแบบของความคิดและการกระทำของเขา ที่มีทั้งเหตุผลและจินตนาการ โดยทั้งสองจะนำมนุษย์เราไปสู่การรับรู้ในตัวตน และช่วยให้เราสามารถกำหนดกรอบอ้างอิงในโลกนี้ได้อย่างชาญฉลาด

ในทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม ความปรารถนาในรูปแบบนี้สะท้อนให้เห็นการมีกรอบอ้างอิงในชีวิตในมิติทางกายภาพ ที่เกิดขึ้นจากเหตุผลและจินตนาการของมนุษย์ ซึ่งแสดงออกในความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อวัตถุศรัทธา โดยวัตถุศรัทธานี้จะเป็นเหมือนกรอบอ้างอิงในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ให้พวกเขาสร้างโลกแวดล้อมและกิจกรรมชีวิตที่สะท้อนความหมายของกรอบอ้างอิงนี้

โดยสรุป แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่น ได้เริ่มต้นจากภาพรวมของความหมายของมาตุลัทธิและปัจเจกัทธิจากกรอบแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของเอกลักษณ์ของถิ่น และจากแนวคิดเรื่องระบบปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ 10 ข้อ (PMS: Primary Message System) เพื่อนำสู่ความเข้าใจในความหมายของ “การอยู่อาศัย” ความหมายของความสัมพันธ์อันแนบแน่นของมนุษย์กับถิ่นฐานย่านอาศัยของเขา นำสู่ความหมายของ “บ้าน” ที่เป็นดัง “ศูนย์กลางแห่งชีวิต” และเมื่อความหมายของบ้านปรากฏลงสู่ย่าน ทางจึงกายภาพที่สานบ้านที่เป็นดังศูนย์กลางแห่งชีวิตเข้าด้วยกัน เกิดความหมายของ “ทางแห่งชีวิต” ขึ้น นำสู่การศึกษาเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นที่สะท้อนลงใน “ย่านแห่งชีวิต” โดยที่เป็นการศึกษาผ่านแนวคิดของวิชาจิตวิทยาสถาปัตยกรรมในเรื่อง “ความปรารถนาของมนุษย์ 5 ประการ” เพื่อนำสู่บทสรุปท้ายสุดของการวิเคราะห์และสรุปเป็น ความหมายของ “ถิ่นแห่งชีวิต” ซึ่งเป็นประเด็นหลักในการวิจัยนี้

ในบทถัดไป จะเป็นการเปิดสู่เรื่องราวประวัติศาสตร์ย่านใหญ่เยาวราชสำเพ็ง ย่านย่อยย่านชุมชนคลองไผ่ฉ่าง-สะพานหัน เพื่อให้เห็นประวัติศาสตร์และความสำคัญของย่านจากจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานการอยู่อาศัยจากอดีต สู่ภาพปรากฏของการอยู่อาศัยในปัจจุบัน